

Németh S. Katalin (Budapest–Celldömölk)

Példaképek
Szubjektív portré egy könyvtáros házaspárról

*Monok Istvánnak és
Keveházi Katalinnak*

2007-ben az Oktatási Minisztérium Pro Cultura Hungarica kitüntetést adományozott a wolfenbütteli Herzog August Könyvtár nyugalmazott igazgatójának, az akkor 80 esztendőes Paul Raabe professzornak. A kitüntetés odaítélésében szerepet játszott az Országos Széchényi Könyvtár akkori főigazgatójával tartott kiváló szakmai kapcsolat is, azonban a magyar kultúra érdekében kifejtett tevékenysége régebbi keletű. Amikor a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának jelenlegi igazgatóját, Monok Istvánt 60. születésnapján köszöntjük, nem céltalan felidézni egy kiváló könyvtáros/házaspár életútját, tudományos és magánéleti pályáját, a példaképpé vált együttműködést.

Paul Raabe

Paul Raabe 1927. február 21-én született az észak-németországi Oldenburgban. Utólag elmondhatta, véletlenül lett könyvtáros: filológiai tanulmányokat szeretett volna folytatni a göttingeni egyetemen, azonban a háború után nem volt számára férőhely. Álláskereső útjára édesanyjával indult, aki ismerte az oldenburgi takarékpénztár igazgatóját, ennek ellenére állást ő sem tudott ajánlani. A szomszéd épületben volt a tartományi múzeum, azonban ott sem volt üresedés a kezdő munkaerő számára, de az igazgatónak volt egy ötlete: ideiglenesen ugyanebben az épületben van a könyvtár, nézzen be oda. Az ottani igazgató érdekesnek találta, hogy valaki „csak beesik az ajtón” és könyvtárosnak jelentkezik, s elfogadta Paul Raabe kérését. Könyvtárosi munkagyakorlat után – közben feleségül véve az oldenburgi könyvtár gyakornokát, Mechthild Holthusent – lett Paul Raabe „Diplombibliothekar”, azaz képesített könyvtáros, majd Hamburgban történelem és germanisztika szakon szerzett diplomát, és 1957-ben már doktori címmel is büszkélkedhetett. Ismét csak a véletlen segített a továbblépésben: 1955-ben Marbachban létrehozták a Schiller Nemzeti Múzeum keretében működő Német Irodalmi Levéltárat (Deutsches Literaturarchiv), Raabe témavezető professzora pedig azt javasolta, hogy tudományos munkatársként alkalmazzák tehetséges tanítványát, Paul Raabét. (A lokálpatriotizmust megtestesítő sváb szellemiségű Schiller Múzeumban volt elég tennivaló. Hogy csak egy példányt mondjunk: a könyvtárban két betűrendes katalógus volt, az egyik tartalmazta a sváb írók műveit, a másik pedig a maradékot, például Goethe, Shakespeare, Dosztojevszkij céduláit!)

A korai könyves évek után, 1958-ban Marbachban kezdődött az a tíz év, amely a modern német irodalmi muzeológia számára a mai napig meghatározó jelentőséggel bír. Paul Raabe ezt a tíz évet önéletrajzában az „én expresszionista évtizedemnek”¹ nevezte, ami visszatekintve a kifejezetten régi könyvekkel foglalkozó életpálya későbbi szakaszaira, valóban különleges kezdet. A fiatal könyvtáros 1960-ban megrendezte azt az expresszionista kiállítást, amely rehabilitálta a náciizmus által a művészetből kiátkozott, a múzeumokból és galériákból elűldözött expresszionizmust, ami korábban nem volt kutatható akadémiai téma. Raabe felkereste az expresszionizmus elérhető képviselőit, gyűjtőket és muzeológusokat, kiadókkal vette fel a kapcsolatot, hogy antológiákat, elfeledett szerzőket adjanak ki. Miközben 1959-ben lezajlott a nagy Schiller-kiállítás is, folytak az előkészületek, és 1960-ban megnyílt az új korszaknyitányt teremtő expresszionizmuskiállítás, a Raabe és munkatársai által szerkesztett 350 oldalas katalógussal,² amely ma is a gyűjtők féltve őrzött kincse. A kiállítást később számtalan városban bemutatták, az újra felfedezett szerzők és kutatók visszaemlékezései, szövegújraközlései alapján az ex-

¹ Paul RAABE, *Mein expressionistisches Jahrzehnt: Anfänge in Marbach*, Zürich, Arche Verlag, 2004.

² *Expressionismus: Literatur und Kunst, 1910–1923: Ausstellungskatalog*, hg. Paul RAABE u. a., München, Langen-Müller 1960.

presszionizmus visszanyerte Németországban a sötét évek által eltiport rangját és külföldön is hivatkozási alappá vált. Írók és olvasók, művészek és műélvezők, sokan tekintették Paul Raabe munkáját irodalmi jóvátételnek.

A 20. századi irodalommal, a modern irodalmi hagyatékokkal foglalkozó Paul Raabénak, aki tübingeni habilitációja és a göttingeni irodalmi dokumentációs központ felállítása előtt állt, ismét egy véletlen változtatta meg radikálisan az életét. Egy hannoveri konferenciára utazva Manfred Koschlig barokk-kutató, Grimmshausen-specialista 1966 februárjában felvetette neki, hogy nem venné-e át az idő előtt nyugalomba készülő Erhart Kästnertől a wolfenbütteli könyvtár igazgatói székét.³ A kezdeti bizonytalanság után ugyan Paul Raabe igent mondott, Erhart Kästner pedig örömmel látta volna őt, mint tökéletesen alkalmas követőjét az igazgatói pozícióban, mégis, hosszú idő telt el, amíg mindezt a hivatalnoki bürokrácia is akceptálta. Ugyan Raabe közben habilitált a göttingeni egyetemen, de hiába volt képesített könyvtáros és egyetemi docens, hiányzott a közszolgálati hivatalnoki államvizsgálója. Végül is 1968 júniusáig tartott, amíg sikerült a hannoveri minisztérium hivatalnokait meggyőzni, hogy talán eddigi teljesítménye pótolni fogja a bürokrácia tökéletessé válásához szükséges papírt, és megkapta a hozzájárulást a kinevezéshez. Erhart Kästner, aki belefáradt a wolfenbütteli könyvtár átépítése körüli hercehurcába, szinte észrevétlen és nyilvános búcsúztatás nélkül költözött el Wolfenbüttelből, s Paul Raabe is ugyanolyan észrevétlenül, ünnepélyesség nélkül vette át a könyvtár vezetését. Feltevesei még felesketni is elfelejtették, kinevezési dokumentuma és az esküvétel csak néhány hét múlva realizálódott.

Wolfenbüttel leghíresebb könyvtárosáról, Gotthold Ephraim Lessingről volt nevezetes, akinek felesége, Eva König 1776-ban azt írta: „Wolfenbüttel az egyetlen hely, ahol úgy élhetünk, ahogyan szeretnénk.” Ez a mondat Paul Raabe családjának is jelszavává vált, azonban az elhanyagolt, „Csipkerózsika-álmát” alvó könyvtárban és az NDK határhoz közeli, alig fejlődő városban ez 1968-ban még nem volt érzékelhető.

Az Európa-szerte csodálatot kiváltó értékes barokk könyvgyűjteménnyel rendelkező könyvtár a 20. század közepén elhanyagoltabb volt, mint alapítója, Julius, és névadója, August braunschweig-lüneburgi hercegek korában. August herceg szenvedélyes könyvgyűjtő volt, majd gyűjteményét nyilvánossá is tette, azonban mindez a modern korban, különösen a 20. század háború utáni pénztelenségében eljelentéktelenedett. A nagy világégés közepette egyetlen szerencséje volt Wolfenbüttelnek, hogy ipara, nagy pályaudvara nem lévén, megmenekült a háborús bombázásoktól – ellentétben a közeli Braunschweiggel –, és a könyvtár sem került az érdeklődés középpontjába. A tíz munkatársat foglalkoztató hatalmas gyűjtemény éves költségvetése 1949-ben 2000 márka volt. Erhard Kästner megkezdte ugyan az új épületek renoválását, azonban hely és pénz hiányában, valamint mert kevésbé érdekelte az építészekkel, szakmunkásokkal és bürokráttal való harc, mint a régi könyvek feldolgozása, a könyvtár alig fejlődött. Mint visszaemlékezésében Paul Raabe találóan megfogalmazta a kettőjük közti különbséget: „A wolfenbütteli régi könyvek könyvtárosi kihívást jelentettek. Erhard Kästner számára a gyűjtemény esztétikai vonzerővel bírt, számomra morális elkötelezettséget jelentett.”

Paul Raabe elkövetkező húsz éve a könyvtár érdekében tett szüntelen erőfeszítések ideje volt, a meglévő épületek felújítása, könyvek elhelyezésére alkalmassá tétele, régi/új épületek megszerzése, átalakítása, és nem utolsósorban a gyűjtemény gazdagítása, korszerű feldolgozása önmagában is elegendő feladat lett volna; az igazgató azonban nem csupán egy kevesek által használt, féltve őrzött gyűjtemény vezetője akart lenni, hanem a gyűjtemény értékéhez méltó nemzetközi hírű kutatóközpontot is létre akart hozni. Mindehhez természetesen rengeteg pénzre volt szükség, de Raabénak sikerült nemcsak Alsó-Szászország tartományának támogatását maga

³ Paul Raabe wolfenbütteli életrajzi emlékeinél anekdotikus szerkezetű kötetére támaszkodom: *Bibliosibirsk oder Mitten in Deutschland: Jahre in Wolfenbüttel*, Zürich, Arche Verlag, 1992. – Ugyancsak személyes visszaemlékezések köszönhetőek Angela Graf nekrológjának: *Ehrenbürger einer kulturellen Republik: Paul Raabe starb im 87. Lebensjahr in Wolfenbüttel*, Arbeitsgemeinschaft der Kunst- und Museumsbibliotheken: AKMB-News, Heidelberg, 19(2013), 2. Heft, 49–52.

mögött tudni, hanem a megfelelő tőkével és kulturális érdeklődéssel bíró mecénásokat szerezni, akik az épületek felújításában éppúgy támogatták, mint az aukciókon történő hatalmas értékű könyvek megvásárlásában és a kutatói ösztöndíjak megalapításában. A számtalan szponzor közül elég csak a wolfsburgi Volkswagen-Stiftungot vagy a wolfenbütteli Findel-Stiftungot (Mast-Jägermeister GmbH) említeni. A könyvtár értékes anyagát saját kutatói csoportok létrehozásával és nemzetközi munkaközösségek megszervezésével tette a reneszánsz és barokk kor kutatói számára nélkülözhetetlen kiindulóponttá. A muzeális anyagot hónapokon át mindenki előtt nyitva álló monumentális kiállítások és gyakran változó kamara kiállítások, tudományos dolgozatokat tartalmazó reprezentatív kiállítási katalógusok, írói felolvasások és kamarakonzertek tették vonzóvá. Az anekdotaként elmesélt történet – amikor a hatvanas évek elején a munkatársak fizetését aktatáskájában hozó hivatalnokot nem engedték be, mert azt hitték, „csak egy olvasó” – a távoli messzeségbe került, midőn évente több száz külföldi ösztöndíjas kutató és konferencia résztvevő fordult meg a könyvtárban. A nemzetközi kutatócsoportok által a történelmi környezetben megtartott konferenciák eredményeképpen elindultak a könyv- és folyóirat sorozatok, a *Wolfenbütteler Beiträge*, *Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung*, *Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte*, *Wolfenbütteler Arbeiten zur Barockforschung*, *Wolfenbütteler Forschungen*, *Wolfenbütteler Mittelalterstudien*, *Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens* stb. A nyomtatott katalógusok különlegességeket tártak fel, így a *Portraitskatalog*, a *Deutsche Drucke des Barock*, a *Polonica* és a *Hungarica-Katalog*. Paul Raabe igazgatósága idején sikerült a könyvtárban elhelyezni „a világ legdrágább könyvét”, Heinrich der Löwen *Evangeliarium*át a 12. századból, amelyet 32,4 millió márkáért Alsó-Szászország, Bajorország, a Porosz Kulturális Alapítvány és a Német Szövetségi Állam közösen vásárolt meg a londoni Sotheby's aukcióján. A német nemzeti könyvtári feladatot ellátó könyvtárak közül, történelmi hagyományai okán, a barokk könyvek gyűjtését a wolfenbütteli Herzog August Bibliothek kapta meg, folyamatosan gyarapítva ezzel a világ egyik legértékesebb barokk kori gyűjteményét.

Noha Paul Raabe mint hagyományos könyvtári képzést szerző és gyakorló könyvtáros kezdetben nem lelkesedett a számítógépes feldolgozás iránt, mégis ő volt az első, aki német könyvtárba telepítette és megkezdte az EDV-feldolgozást, az elektronikus úton történő katalogizálást. Az építkezés, a ritkaságokra és nemzetközi kapcsolatokra építő tudományos munka mellett Paul Raabe igazgatósága alatt eleven élet is költözött a történelmi falak közé. Az évente megrendezett könyvünnep, kirakodóvásárral és jövőmondókkal, ajándékok a könyvtár jellegzetes motívumaiból, megelevenedett könyvillusztrációkkal (például óriás sakk eleven bábukkal és sakk-nagymester szimultán játékkal), a nyári diákkurzusok és az évközi iskolai bemutatók egyaránt népszerűvé tették a könyvtárat a fiatalabb nemzedék, a jövő kutatói vagy csak érdeklődő olvasói előtt is. Raabe professzor a könyvtár komor szellemét mindig humorral vegyítette, a szakszerű kiállításokon megtúrta, sőt büszkén mutatta a fiatalabbak játékos megnyilvánulásait is. Ezért kerülhetett a korhűen berendezett Lessing-házba a megnyitó kiállításra egy hatalmas kötött pulóverbe öltöztetett bábu, amelyre készítője, egy wolfenbütteli kislány azt írta: „azért, mert Lessing a legnagyobb”.

A menedzser szellemet a könyvtár falai közé bevívó Paul Raabe azonban szakított időt saját tudományos munkásságára is. Hetvenötödik születésnapjára leghűségesebb munkatársa, Barbara Strutz összeállította a professzor bibliográfiáját, ami akkor, 2007-ben 197 oldalt tett ki. Ilyen terjedelmes életműnél még csak kiragadni sem lehet egy-egy művet, hiszen az expresszionizmustól a Goethe-kiadásokon át a könyvtörténeti kutatásokig számtalan terület képviselve van benne. Paul Raabe publikációinak két alappillére, az évtizedekig tankönyvként használt *Einführung in die Bücherkunde zur deutschen Literaturwissenschaft* – amely 1961-ben jelent meg először a stuttgarti Metzler Verlag kiadásában, hogy aztán számtalan kiadást érjen meg – és az ún. „Kékkönyv”. Ez azonban már egy új történet kezdete.

A berlini fal ledöntése után, a két német állam egyesítésekor a kulturális irányítás Paul Raabét bízta meg, hogy mérje föl és rangsorolja az újonnan felfedezendő kulturális örökséget.

„A világítótorony” vagy színe alapján „Kékkönyv”,⁴ amelyet minden fórum elfogadott, máig iránymutatója a kulturális emlékezet megismerésének és szponzorálásának.

Paul Raabe egyedülállóan gazdag könyvtárigazgatói pályafutása Wolfenbüttelben a német törvények szigorú betartása következtében 65 éves korában, 1992-ben véget ért. Egy mondatban és csupán számokkal kifejezve mindazt a változást, amit Paul Raabe Wolfenbüttelben véghezvitt, mondhatjuk: amikor átvette a könyvtárat, 30 munkatársa és 2 épülete, amikor pedig elhagyta, 200 munkatársa és 9 épülete volt (Bibliotheca Augusta, Lessinghaus, Zeughaus, Leibnizhaus, Anna-Vorwerk-Haus, Meissnerhaus, Direktorhaus, Kurt Lindner-Haus, Feierabendhaus).

Azonban a nyugalom évei helyett a nyugtalanság évei kezdődtek, Raabe szerint nem „Ruhestand”-ba, hanem „Unruhestand”-ba vonult. Hans-Dietrich Genscher külügyminiszter felkérte, hogy vállalja el a hallei Franckesche Stiftungen igazgatását, megújítását. És Paul Raabe elvállalta, fizetés nélkül, teljes jogkörrel, lelkesedésből és morális kötelességből; elnöke lett annak az alapítványnak, amelynek visszavonulása után Hans-Dietrich Genscher lett a fővédnöke. August Hermann Francke (1663–1727), a német pietizmus kiemelkedő képviselője 1698-ban alapította a ma is fennálló iskolát, oktatási és kutatási centrumot, a Franckesche Stiftungen néven közismert intézményegyüttest. Az árvaházként indult alapítvány az évszázadok során a felvirágzás és a teljes megsemmisülés minden fokozatát végigjárta, hogy csak a legaktuálisabb évekre tekintsünk vissza: az NDK-beli Halléban például egyáltalán nem működött. Paul Raabe tehát ismételen egy olyan feladatot vállalt magára, ahol szó szerint kellett épületeket és tudományos szellemet újraéleszteni, favázás házakat rekonstruálni, könyvtárat rendbe hozni, tudományos közösséget és nemzetközi kapcsolatokat teremteni. A Halléban eltöltött nyolc év volt Paul Raabe harmadik virágkora, nem véletlenül nevezték a díszpolgári cím odaítélésekor a Franckesche Stiftungen megmentőjének.⁵ A fáradhatatlan professzor Wolfenbüttelből „átjárt” Halléba, személyesen irányította az építkezést éppúgy, mint a szerveződő tudományos életet, a pietista kutatóközpont létrehozását és a külföldi kutatók bevonásával megindított kiadványsorozatok szerkesztését. Kimeríthetetlen munkabírását egyetlen luxussal kényeztette, kora délután a szobájában lévő nyugágyban – elmondása szerint – 12-13 percet pihenve regenerálódott, majd indult újra felülvizsgálni az épületeket, a könyvtári katalógizálást, a kiadványok szerkesztését.⁶ (Szabad idejében tagja és nagyon aktív tagja lett a klasszikus Weimar újjáélesztését felvállaló kuratóriumnak: „Klassik Stiftung Weimar und des Kuratoriums *Weimar*”.)

Paul Raabét a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* „a legismertebb német könyvtárosnak” nevezte, aki a wolfenbütteli, hallei díszpolgári cím mellett számtalan állami és tudományos kitüntetés birtokosa is volt, több egyetem választotta díszdoktorává, nem véletlenül került a neve elé a felsorolás helyett a hivatalos rövidítés Prof. Dr. Dr. h.c. mult. Publikációit felsorolni, de még a legnevezetesebbeket kiemelni sincs elég hely, az irodalomtörténet, a könyvtári szakirodalom, a népszerűsítő irodalmi muzeológia, a textológia egyaránt alpműveket köszönhet neki. Ugyanakkor nem mulaszthatjuk el megemlíteni, hogy ez a hatalmas tudományos és menedzseri teljesítmény, a számtalan méltán megérdemelt kitüntetés és kitüntetői cím nem valósult meg konfliktusok nélkül. Paul Raabénak mindig határozott elképzelése volt a könyvtárról mint épületről és a könyvtárról mint tudományos, értékörző létesítményről is, és elképzelését súlyos konfliktusok árán is felvállalta. Elég csak utalni a kezdeti időkből arra, hogy a wolfenbütteli történelmi épületek belső modernizálása idején mennyi vitája volt a más elképzeléseket valló

⁴ *Blaubuch 2006: Kulturelle Leuchttürme in Brandenburg, Mecklenburg-Vorpommern, Sachsen, Sachsen-Anhalt und Thüringen: Mit einem Anhang Kulturelle Gedächtnisorte*, bearb. unter Mitw. von Manfred ACKERMANN und von Paul RAABE, auf Beauftragten der Bundesregierung für Kultur und Medien, Berlin, BKM, 2006.

⁵ *Der Retter der Franckesche Stiftungen ist tot*, Die Welt, 2013. július 5.; *Der Kenner als Retter*, Frankfurter Allgemeine Zeitung, 2013. július 7.

⁶ A Franckesche Stiftungenre vonatkozó hatalmas szakirodalomból csupán egy összefoglaló művet idézünk Paul Raabe utolsó hallei évéből: Helmut OBST, Paul RAABE, *Die Franckeschen Stiftungen zu Halle (Saale): Geschichte und Gegenwart*, Halle, Fliegenkopf-Verlag, 2000.

városi műemlékvédőkkel – itt Raabe képviselte a modernizálás álláspontját –, majd a klasszikus Weimar egységének megőrzése érdekében milyen komoly kulturális botrányt váltott ki a 2007-ben megkapott Weimarer-Preis egy évvel későbbi visszautasítása. (A történet háttérében az rejlik, hogy a klasszikus Weimar egyik nevezetességét, Goethe múzsájának, Charlotte von Steinnek a házáat a város egy spanyol befektetőnek adta el, aki Salvador Dalí-kiállítást tervezett az épületbe. A Dalí-gyűjtemény tulajdonjogi vitái miatt a spanyol befektető 2016 márciusáig még nem tudta tervét megvalósítani.)

A bevezetőben idézett magyar kitüntetés háttérében a wolfenbütteli könyvtárnak az MTA Irodalomtudományi Intézetével, személy szerint Klaniczay Tiborral kialakított együttműködése, majd az Országos Széchényi Könyvtárral és Monok Istvánnal folytatott sokirányú közös munkálkodása áll, amelyeknek többek között a Herzog August Bibliothek és a Franckesche Stiftungen Hungarica-anyagának katalógusa is köszönhető.⁷

Mechthild Raabe

Paul Raabe elválaszthatatlan társa, a hajdan az oldenburgi könyvtárban megismert könyvtáros gyakornok, Mechthild (Holthusen) Raabe volt, akinek nevéhez a wolfenbütteli könyvtár 17–18. századi olvasóközönségének tudományos feltárása fűződik: *Leser und Lektüre: Die Ausleihbücher der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel 1714–1799*, 1–4. kötet,⁸ *Leser und Lektüre vom 17. und 19. Jahrhundert: Die Ausleihbücher der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel 1664–1806*, 1–4. kötet.⁹ A több évtizeden át folytatott munka feldolgozta a könyvtár korai évszázadából fennmaradt kéziratos könyvkölcsönző naplókat, azonosította a könyvtárhasználókat, az olvasott könyveket, statisztikát készített az olvasók foglalkozásáról, az olvasmányok témájáról, nyelvi megoszlásáról, a kölcsönzési szokásokról. A nyolckötetes, több mint 5000 oldalas feldolgozás egyedülálló a német könyvtári szakirodalom történetében. A wolfenbütteli Herzog August Könyvtár fennállásának 425. évfordulójára és a tudományos- és élettárs 70. születésnapjára, Mechthild Raabe magánkiadásban megjelentette a monumentális munka összefoglaló két bevezető tanulmányát, amelyek így nemcsak a drága, ám csupán szakkönyvtárakban tanulmányozható tudományos feldolgozás kutatói, hanem az érdeklődő olvasó számára is elérhetővé váltak.¹⁰ Hasonló gesztust Paul Raabe már csak Mechthild Raabe elvesztése után tehetett: a hatalmas, nyolckötetes feldolgozásból kiválasztott néhány érdekes olvasót, és felesége emlékére posztumusz kiadványként megjelentette a *Leserleben: Geschichten von Fürsten, Sammler, Gelehrten und anderen Lesern* című biográfiai kötetet.¹¹ Még wolfenbütteli közös éveik lezárásakor írta róla: „Feleségem minden gondomban és sikeremben osztozott, kritikus megértéssel és gyakorlatias támasszal kísért végig az úton. Levette vállaimról a hétköznapi gondjait, és elta- karította az utamból a kényelmetlenségeket. Maradandó része van mindenben, amit véghezvittem.”

⁷ *Ungarische Drucke und Hungarica 1480–1720: Katalog der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*, hrsg. von S. Katalin NÉMETH, Bd. I–III, München–New York–London–Paris, Saur, 1993; *Die Hungarica Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle: Historische Karten und Ansichten*, hrsg. von Brigitte KLOSTERBERG, István MONOK, bearbeitet von László PÁSZTI, Attila VERÓK, Halle, Verlag der Franckeschen Stiftungen, 2009 (Kataloge der Franckeschen Stiftungen, 22); *Die Hungarica-Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle, Teil 1: Porträts*, hrsg. von Brigitte KLOSTERBERG, István MONOK, bearbeitet von Attila VERÓK, György RÓZSA, Tübingen, Niemeyer, 2003 (Hallesche Quellenpublikationen und Repertorien, 7); *Die Hungarica Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle*, hrsg. Zoltán CSEPREGI, Brigitte KLOSTERBERG, István MONOK, Teil 1–2, A–b, Handschriften, Bp.–Szeged, MTA Könyvtár és Információs Központ, 2015 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 39/1–2).

⁸ München, /stb./, Saur Verl., 1989.

⁹ München, /stb./, Saur Verl., 1997.

¹⁰ Lásd: NÉMETH S. Katalin, *Mechthild Raabe, Die Fürstliche Bibliothek zu Wolfenbüttel und ihre Leser, Wolfenbüttel*, 1997, MKsz, (1997), 343–345.

¹¹ Zürich, Arche Literatur Verlag, 2008.

A család – az utóélet

Paul és Mechthild Raabe tudományos munkásságát, a könyvtárak érdekében kifejtett fáradhatatlan tevékenységét áttekintve az őket személyesen nem ismerő olvasó méltán gondolhatná: az ő életükben csak a könyvek és könyvtárak játszottak szerepet. Ez is elismerést érdemelne, azonban röviden ki kell térni arra is, hogy a tudós házaspár mindeközben négy gyermeket nevelt fel, és ők sem kerültek ki a könyvek vonzásköréből. Legidősebb lányuk, a végrendelet végrehajtója, Katharina Raabe a berlini Suhrkamp Verlag kelet-európai szekciójának vezető szerkesztője, aki számos kortárs magyar szerző németre fordított munkájának gondozója is, Christiane Raabe a Nemzetközi Ifjúsági Könyvtár igazgatója Münchenben, Paul Raabe testvére, Elisabeth irodalomtörténész és könyvkiadó Zürichben.

Az utóélethez tartozik, hogy Paul Raabe halálának első évfordulóján a wolfenbütteli könyvtári negyedben emlékoszlop felállítására került sor, és az egyetlen, házszámmal jelölt kis tér a Paul-Raabe-Platz nevet viseli. A híres expresszionizmusgyűjteménynek a szülőváros adott méltó helyet, 2015 áprilisában Oldenburgban Katharina Raabe megnyitotta a Raabe-Archivumot, amely 1400 kötetes expresszionizmuskutatást segítő kézikönyvtárat, Paul Raabe 800 publikációját és tudományos munkásságának és személyes életének dokumentumait őrzi.

A Bárka

Paul Raabe könyveinek jelentős része, leginkább a személyes jellegű visszaemlékezések és dokumentumok a zürichi Arche Verlag gondozásában jelentek meg, amelynek tulajdonosa Elisabeth Raabe. Az Arche, a Bárka átmentett egy olyan kort és olyan tudósi életpályát, amely a 21. században, a digitalizált világban nehezen lesz megismételhető. A könyvtáros társadalom köszönheti neki, hogy volt, hogy sokan ismerhettük, olvashattuk, tanulhattunk tőle.